

Traducerea *Paliei de la Orăștie* reflectată în construcții de origine ebraică

Alexandru GAFTON

1. Spre deosebire de alte traduceri vechi românești, *Palia de la Orăștie* constituie rezultatul unui act de traducere care pune la contribuție, în mod egal, două texte: *Pentateuhul* lui Heltai și *Vulgata*. Această traducere românească s-a edificat prin consultarea succesivă, foarte probabil verset cu verset, a celor două texte. În felul acesta, pe de o parte, traducătorul român ajunge la conținutul textului sacru, pe de altă parte, observă două modele formale din care își extrage o parte a soluțiilor de traducere. Textul românesc va încerca să redea respectivele conținuturi având ca suport modelele formale constituite de către cele două versiuni, maghiară și latină. Deosebirea importantă față de alte texte ale epocii se află în existența a două modele culte, și nu a unuia singur. În primul rând, egalitatea de contribuție a celor două nu se referă la proporția în care textul maghiar și cel latin se regăsesc și se reflectă în *Palia de la Orăștie*. Egalitatea contribuției lor se referă, în primul rând, la faptul că traducătorul a privit la cele două versiuni străine ca la două surse perfect utilizabile în întreprinderea sa, nepropunându-și să traducă unul dintre cele două texte, pe celălalt doar consultându-l sporadic sau considerându-l de rang secund (precum în cazul *Noului Testament de la Bălgrad*, de pildă). Faptul acesta este evident la tot pasul, fiind reflectat cu limpezime în soluțiile de traducere pe care traducătorul român le adoptă. Privind la situația altor traduceri vechi românești, precum textele coresiene, *Codicele Bratul*, *Codicele voronețean*, *Psaltirile* secolului al XVI-lea, apoi *Biblia de la 1688*, se observă că acestea sunt edificate pe baza unui singur text. Deosebirea, sub acest aspect, dintre cele anterior menționate și *Palia de la Orăștie*, este una fundamentală, căci traducerea unui text (*Biblia*, spre exemplu) prin intermediul unei versiuni concrete (un text slavon, ori unul grecesc, ori unul latin, spre exemplu), deși poate fi considerată mai ușor de dus la capăt, mai lesnicioasă, înseamnă, de fapt, că rezultatul traducerii nu va depăși anumite praguri. Astfel, multe elemente de conținut vor rămâne neînțelese de către traducător, vor apărea multe dificultăți de ordin formal, toate reflectându-se în nivelul traducerii, caz în care atingerea nivelului pe care îl are versiunea de tradus rămâne un ideal intangibil. Singura călăuză, în acest caz, o constituie forma textului, ceea ce generează la traducători tendința către traducere literală. În cazul în care traducătorul are la îndemână două sau mai multe versiuni, pe care le consideră deopotrivă de valoroase, de utile și de apte în a-i furniza soluții și modele, deși - în mod cât se poate de firesc - se estompează sever tendința de a urma nivelul formal al textului, saltul calitativ care se constată este uriaș.

După cum arată și studiul traducerii *Paliei de la Orăștie*, tendința de a urma, la nivel formal, textul de tradus, se manifestă indiferent de versiunea din care traducătorul a extras conținutul. Cu alte cuvinte, traducătorul alege forma care i se pare a fi mai adecvată - din punctul de vedere al limbii române, al inteligibilității textului pentru

cititor și al anumitor cerințe în a urma un model cult și, eventual, de a institui niște norme pe baza respectivului model, dar fără care toate aceste cerințe să acționeze concomitent și conjugat. Scăpând de constrângerile formale care acționează cu putere în cazul urmării unei singure versiuni, traducătorul intră pe un domeniu aparent liber, dar care este guvernat de o rețea mult mai complexă de impuneri. Acest tip de coerciție, însă, este de un nivel superior, căci îi permite traducătorului: să atingă o mai mare distanță față de text, într-un proces de înțelegere profundă a conținuturilor (gramaticale și lexicale); să-și cunoască mult mai temeinic propria limbă, împreună cu mecanismele care conferă funcționalitate și reproductibilitate sistemului; să dobândească, nu doar capacitatea de imitare și reproducere a unor procedee de construcție a textului, ci și să învețe tehnici de creare a mijloacelor de exprimare.

Din cele ce preced reiese că textul maghiar și cel latin devin adevărate modele care oferă traducătorului sugestii și soluții, precum și posibilități reale de a se manifesta în conformitate cu cerințele propriei limbi, cu cerințele cititorului și ale unui act de cultură în limba în care se traduce.

2. Vechile traduceri biblice românești prezintă destul de frecvent câteva tipuri de construcții calchiate din textele ale căror traduceri sunt. Prin acestea se exprimă felurite modalități de conceptualizare a mai multor relații centrate pe temporalitate. Deși este vorba despre conceptualizări care pot fi considerate general-umane, poporul român nu a dezvoltat respectivele modalități și, în consecință, limba română nu le-a gramaticalizat decât în forme oarecum marginale. Întrucât, însă, respectivele construcții erau întâlnite într-un text de prestigiu maxim, precum este cel biblic, iar esența exprimată în respectivele modalități a putut fi atinsă în limba română în forme de exprimare diferite, respectivele forme străine de exprimare au putut fi împrumutate și utilizate de către limba română, înțelese fiind, apoi, de către receptorul textului. Acesta este unul dintre cazurile în care se pot constata constrângerile textului de tradus, dar care se află în concurență cu cele ale limbii române ca sistem.

Limbi precum greaca, latina, slavona, limbile indoeuropene, în general, prezintă felurite construcții (genitivul, dativul și ablativul absolut, dativ și acuzativ cu infinitiv sau participiu etc.) pe care traducătorii români au încercat, fie să le calchieze cumva, fie să le redea prin echivalenți românești acceptabili. Destul de mult discutată de către unii cercetători¹, această chestiune merită observată întrucât astfel de construcții, neromânești, calchiate, constituie niște indici ideali pentru orientarea cercetării în ceea ce privește comportamentul traducătorului într-o situație precum cea mai sus prezentată ca fiind de natură să caracterizeze *Palia de la Orăștie*.

¹ P. Olteanu, *Imperfectul în slavona de la noi și traducerea lui în limba română*, în RS III (1958), p. 43-60; Maria Rădulescu, *Formele verbale perifrastice a fi + gerunziul în textele românești traduse din secolul al XVI-lea*, în SCL, XI (1960), p. 691-698; Frieda Edelstein, *Perifraze verbale formate din a fi și gerunziul verbului de conjugat în limba română*, în CL, XI (1966), p. 253-266; *Slava veche și slavona românească*, București, 1975 (coord. P. Olteanu); C. Frâncu, *Formarea și dezvoltarea timpurilor verbale supra-compuse în limba română: mai mult ca perfectul condițional, mai mult ca perfectul conjunctiv, viitorul III*, în ALIL, XXIX (1984), p. 23-62; Al. Gafton, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Iași, 2001, p. 131-133; idem, în *Biblia 1688*, II, Iași, 2002, p. LXXIV-LXXXVII. Cu certitudine, însă, că de această chestiune cel mai mult s-a ocupat V. Arvinte, mai cu seamă în *Studiile lingvistice de la volumele I, II, III, IV și V ale Bibliei de la București*, din ediția *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Iași, 1988-1997, precum și în *Biblia 1688*, I, Iași, 2001, p. XLIV-LII.

3. În primul rând, este vorba despre construcțiile *a fi + gerunziul/participiul* (καὶ ἐγένετο), prin care se exprimă diferite forme de trecut. Construcțiile acestea, de proveniență ebraică, de unde fuseseră calchiate de către traducătorii evrei ai *Septuagintei*, au trecut, pe calea calcului, în toate limbile, însă în proporții diferite. Foarte fideli textului pe care îl aveau în față, traducătorii slavi au găsit resurse în limbă pentru a reda respectivele construcții, dar, mai ales, au avut voința de a produce traduceri fidele, sub aspect formal, față de textul grecesc. De aceea, frecvența acestor construcții este foarte ridicată în textul slavon. Asemănător se petrec lucrurile în textul englez, precum și în cel maghiar. Fără a evita aceste construcții, alte traduceri reduc numărul de ocurențe ale acestora, încercând să pună la lucru mijloacele respectivei limbi, centrându-se așadar, pe redarea conținutului, inclusiv a celui gramatical, dar în forme proprii limbii respective sau dezvoltate de către limba respectivă. Exemplar pentru această categorie este textul *Vulgatei*. Celelalte texte se situează între aceste două tipuri, mai aproape sau mai departe de acestea. În general, se poate spune că, cu cât limba în care se traduce este mai exersată ca limbă de cultură, deținând o varietate de structuri și mijloace de exprimare proprii, la care se adaugă o puternică conștiință a valorii și forței acestora, cu atât procesul de imitare este mai subtil. Firește, această caracteristică este necesară, nu și suficientă. Este, totodată, necesar ca traducătorii să aibă o anumită concepție asupra traducerii textului sacru. Astfel, despre limba greacă nu se poate afirma că nu era dezvoltată sub aspect cultural. Traducătorii *Septuagintei*, însă, fără a forța prea mult această limbă, au încercat să redea conținutul *Torei*, dar fără a pierde elementele formale ale acesteia. De aceea, cazul traducerii grecești diferă de cele ale celorlalte limbi și, mai ales de cel al traducerii latine.

3.1. Dintre textele secolului al XVI-lea, *Codicele Bratul*, traducere a unui text slavon, este unul dintre cele care prezintă această construcție. Se înregistrează astfel: *era (...)* *durmindu* **вѣ (...)** **спѧ** (CB, FA 12, 6); *era lăcuindu* **вѣже прѣвѣивѣ** (CB, FA 1, 13) (în CP: *era de lăcuiia*); *era răbdându* (CB) **вѣхъ трѣпеще** (CB, FA, 1, 14) (în CP: *era de răbda*); *era lăcuindu* **вѣже прѣвѣивѣ** (CB, FA 8, 13); *previndu era* **вѣзиреще вѣхъ** (CB, FA 1, 10); *era răbdându* **вѣхъже трѣпеще** (CB, FA 2, 42); *era rugându-mă* **вѣхъ (...)** **молиса** (CB, FA 11, 5); *era șezându* **вѣхъ сѣдеще** (CB, FA 2, 2); *era vânzându* **вѣхъ продажше** (CB, FA 4, 34); *era (...)* *vrăjindu* **вѣ (...)** **влѣхѣѡж** (CB, FA 8, 9); *erați (...)* *rătăcindu* **вѣсте (...)** **влѣдеще** (CB, CV- 1P, 2, 25) (în CP: *erați rătăcite*); *fu lângă flământu* **вѣстѣже прѣлчченѣ** (CB, FA 10, 10) (în CP: „Fu-i foame și vrea să guste”); *fură (...)* *a întra (...)* *și a grăi* **вѣстѣже вѣ иконѣи вѣкѡпѣ вѣнѣти ихъ вѣсѣнѣище** (CB, FA 14, 1); (FA 9, 3) „Și ca *era mergând* el a se apropia către Damasc (...) (CP, FA 9, 3) **идѣшѡ вѣстѣ**.

Participiul prezent activ precedat de forma de imperfect a vb. **вѣти** (mai ales cea de persoana a III-a singular, **вѣдѣхъ**, des întâlnită sub forma variantei contrase, **вѣхъ**) alcătuia o construcție activă aptă să redea ceea ce apărea în textul grecesc. Totodată, datorită faptului că aoristul sigmatic al acestui verb putea avea valoare și uz de imperfect, respectivul aorist se putea utiliza în construcțiile acestea. Exemplele de mai sus arată că, alături de aoristul de tipul **вѣхѣ**, **вѣ**, **вѣ** etc., se utiliza, în același scop și aoristul de tip **вѣхѣ**, **вѣстѣ**, **вѣстѣ** etc.

Construcția aceasta este cunoscută și altor texte, precum *Codex Sturdzanus*: „Și *era acela ceas deștins* arhanghel Mihail” (16/15-16”); „Și salce-l *fusesse vădzut* și dzise”

(59^v/9). Deși astfel e construcții nu sunt străine textelor vechi românești, trebuie menționat că frecvența lor în texte este oscilantă, în unele texte apărând mai des, în altele mai rar, în toate textele alternând cu formele sintactice de imperfect, mai mult ca perfect (în funcție de valoarea cerută de context). Astfel, privind, din această perspectivă, la versiunile *Apostolului* din secolul al XVI-lea, constatăm situații precum: „Era unii de feciorii lu Schecu Ovreaiul, maimarii preoți șapte, ceia ce aceia *era făcându*” (CB, FA 19, 14) **БѢХУЖЕ НѢЦИИ СЪНОВЕ СКЕВІИ ІОУДЕА АРХИЕРЕИ СЕДЕМЬ ИЖЕ СЪТВОРИШЕ**, (în CP și CV: *făcea*); „ceia *ce-s nețiindu*” **НЕСЪДРЪЖЕШЕ** (CB, 1Cor., 7, 30) (în CP: „ceia ce nu țin”).

3.2. În secolul următor, textul românesc în care această construcție este cel mai bine reprezentată este *Biblia de la 1688*². Fidelitatea traducătorului, Nicolae Milescu, față de text, apoi cea a revizorilor munteni, conduși de către frații Greceanu, face ca frecvența acestui tip de construcție în BB să fie foarte ridicată. Provenind din același secol, dar din altă arie culturală românească și având ca model *Vulgata, Noul Testament de la Bălgrad* este reprezentativ pentru categoria textelor culte care utilizează construcțiile *a fi + gerunziul/participiul*, dar fără a crea o astfel de abundență în limba română, așadar mult mai rar³.

3.3. Având în vedere faptul că textul *Paliei de la Orăștie* nu poate fi considerat prea întins, numărul acestor construcții poate fi socotit ca fiind destul de mare. Ele apar încă din primele capuri ale PO și se continuă de-a lungul întregii traduceri. Se înregistrează astfel: „avuțiia lui carea *era dobândit* și suflete care *era rodit* în Haran” (*Gen.*, 12, 5)⁴, în textul maghiar: „minden ö ioszagockal, mellet *kerestene* vala, es a Lelkeket, kiket *nēzetenec vala* Haranba”, în pozițiile corespondente ale textului latin apar *possederant*, respectiv: *fecerant*⁵; „Și soarele *era venit* pre pământ” (*Gen.*, 19, 23), în textul maghiar: „es a nap immar *fel iött vala* a földre”, respectiv „egressus est”; „mearse la loc unde *era stătut* înaintea Domnului” (*Gen.*, 19, 27), în textul maghiar: „méne a helyre, a holl az WR elött *állá vala*”, respectiv: *steterat*; „Și Domnul căută de Sara, cum *era zis*, și așa făcu cu ea cum *era zis*” (*Gen.*, 21, 1), în textul maghiar: „Es az WR meg latogata Sarat miképen *meg mondotta vala*, es vgy chelekedéc ö vele, miképen *meg mondotta vala*”, respectiv: *promiserat*, „locutus est”; „în aceeaa vreme care Domnezeu *era zis* lui” (*Gen.*, 21, 2), „az idöbe, mellyet az Isten öneki *mondot vala*”, respectiv: *praedixerat*⁶; „în ce chip Domdezu *era porâncit* lui” (*Gen.*, 21, 4), „miképen az Isten öneki *meg parantsolta vala*”, respectiv: *praeceperat*. Privind la situația din urmă, unde pentru: „Domnul *era poruncit*” (*Ex.*, 36, 1)⁷, textul maghiar prezintă: „az

² Vezi studiile menționate, avându-l ca autor pe V. Arvinte.

³ Vezi *Biblia 1688*, II, p. LXXV-LXXVI.

⁴ Transcrierea textului PO urmează ediția *Palia de la Orăștie* (1582), I, Iași, 2005.

⁵ Nu am considerat a fi necesar ca, alături de exemplul din limba română, să redăm, în întregime, corespondenții din ambele texte care au contribuit la edificarea *Paliei de la Orăștie*. De aceea, alături de textul românesc stă doar textul din care s-a tradus (pentru cazurile în care am avut certitudinea că întreaga secvență provine din una din cele două versiuni străine), după care, pentru comparație, s-au oferit doar corespondenții formei verbale în discuție.

⁶ Vezi și *Gen.*, 12, 4; 22, 3.

⁷ Vezi și secvența identică: „cum Domnului lu Moisi *era poruncit*” (*Ex.*, 39, 5), în textul maghiar: „meg parancholta vala”, respectiv: *praeceperat*, precum și *Ex.*, 39, 21, unde textul românesc este identic cu cel de sub *Ex.*, 39, 5, de asemenea cel maghiar, în *Vulgata*, unde acesta este v. 24, apărând *praecepit*.

WR *parācholt vala*”, respectiv: *praecepit*, încă de pe acum se observă că traducătorul român, deși dispus să calchiese o astfel de construcție, nu procedează în mod consecvent, cedările față de modelul străin alternând cu cele în fața nevoilor limbii române: „Domnul lu Moisi *porāncise*” (*Ex.*, 39, 1), din: „az WR Mosesnec *parancholta vala*”, respectiv: *praecepit* (v. și *Ex.*, 39, 29), precum și *Ex.*, 39, 7: „cum Domnul lu Moisi *poruncise*”, în textul maghiar: „meg *parancholta vala*”, în cel latin. *praeceperat*; „Când, amu, *era auzit* oca venitului lui Iacov” (*Gen.*, 29, 13), în textul maghiar: „Mikor kedig Laban meg *hallotta volna* Iacobnac iöuesenec okat”, în textul latin: „auditis (...) *causis itineris*”; „Și deacă *era venit* o lună” (*Gen.*, 29, 14), în textul maghiar: „Es minekutanna el *tölt volna egy holnap*”, în textul latin: „postquam *expleti sunt* dies mensis unius”; „Și acesta așa făcu cum Iosif *era lăsat*” (*Gen.*, 44, 2), în textul maghiar: „Es ez vgy chelekedec mint Ioseph neki *meg hadta vala*”, în cel latin: „factumque est ita”; (*Gen.*, 37, 1) „Iacov, iară, lăcui într-acel pământ în carele tată-său *era lăcuit* ca un venit”, în textul maghiar: „(...) iöueuenyü *lakott vala*”; *peregrinatus est (Vulgata)*; „Și deaca trecură 40 de zile, deschise fereastra spre corabie, ce *era el făcut*” (*Gen.*, 8, 6), urmând: „cumque transissent quadraginta dies aperiens Noe fenestram arcae quam *fecerat*”, în textul maghiar: „Negyuen nap vtán meg nyita Noe a Bárkanac ablakat, mellyt *chinalt vala*”; „soarele *era apus*” (*Gen.*, 28, 11), în textul maghiar: „à Nap *elnyugut vala*”, în textul latin: „(post) *solis occubitum*” (*Vulgata*).

3.4. Alături de acestea se situează și secvența de sub *Gen.*, 24, 30: „Că *era vădzut* cercelul și podoaba mânilor în mâna soru-sa și *era audzit* Răvecăiei, surori-sa, beseada ce aceasta *era dzis*”, în textul maghiar: „Mart *látta vala* a Násfát ea a kari ékösséget az ő huganac kezein, es *hallotta vala* Rebeccannac az ő huganac beszedet, ki eszt *mondotta vala*”. Situația este cât se poate de bogată în informații deoarece, arată că, precum textul latin sau alte traduceri, în destul de multe împrejurări, nici textul *Septuagintei* nu redă întotdeauna și cu maximă fidelitate ceea ce apare în textul ebraic. În *Septuaginta* apare: Καὶ ἐγένετο, ἥνικα εἶδε τὰ ἐνώτια, καὶ τὰ ψέλλια ἐν ταῖς χερσὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ, καὶ ὅτε ἤκουσε τὰ ῥήματα Ῥεβέκκας τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ, λεγούσης, „Et factum est, postquam vidit in aures, et virias in manibus sororis suae, et quando audivit verba Rebeccae, sororis suae, dicentis”, în *Vulgata*: „Et factum est, postquam vidit in aures, et virias in manibus sororis suae, et quando audivit verba Rebeccae sororis suae, dicentis (...)”, în vreme ce, în cele trei poziții, textul ebraic prezintă: ׀ַמִּן הַיָּדָיִם וְהַיָּדָיִם אֵלֶיָּהּ, ‘după ce era văzut veriga’, וְיָדָיִם וְיָדָיִם, ‘și după ce fu auzind’ respectiv וְיָדָיִם, ‘era zicând’.

Pe de altă parte, este firesc să se întâmple astfel deoarece traducătorii *Septuagintei* erau conștienți de faptul că, pe lângă aceea că nu puteau aduce în greacă toate structurile ebraice, nici nu puteau face acest transfer de fiecare dată când acele structuri se manifestau în textul ebraic; firește că, la acestea se adaugă și o altă chestiune: aceea dacă voința traducătorilor era îndreptată exclusiv în această direcție. Întocmai precum traducerile protestante, *Septuaginta* a fost o scriere destinată lecturii, destinată unui cititor concret, și anume evreii grecizați și, eventual, grecilor, deci trebuia să îndeplinească condiția de inteligibilitate. (Este semnificativ faptul că succesul unor traduceri precum cea a lui Aquila a fost de scurtă durată, limitat la cercuri restrânse de

cititori, și numai la cunoscătorii ambelor limbi⁸.) Totodată, însă, nu trebuie omis faptul că, între *Septuaginta* și targum-uri, între *Septuaginta* și *Biblia Hebraica*, există destule deosebiri date, în principal, de manuscrisele aflate la baza celor două rânduri de traduceri. Nu este, așadar, de mirare faptul că *Septuaginta* prezintă diferențe față de textul ebraic (acesta din urmă fiind modelul traducerii lui Luther și al majorității textelor maghiare)⁹. În felul acesta, alături de modelul constituit de *Septuaginta* (text care, direct sau prin intermediul versiunilor slavone, a constituit modelul de bază în spațiul cultural-spiritual românesc), cultura română cunoaște și deține o traducere care se revendică pe bună dreptate de la *Biblia Hebraica*, așadar, trecând pe alături de cealaltă mare sursă: textul grecesc. În fapt, prin PO, cultura română are în prima sa încercare, parțial reușită, de traducere a *Pentateuhului* o versiune care, ce-i drept, indirect, provine din textul ebraic și, în mică parte, provine în mod direct din *Vulgata*. Abia apoi, direct și indirect, va avea, prin ms. 45 și ms. 4389 versiuni care provin din *Septuaginta*.

În aceeași categorie se încadrează și o situație precum: „Și cătră seară *era ieșit* la câmp **să se roage**” (*Gen.*, 24, 63), în textul maghiar: „es estuefelé *kiment vala* a mezöre **imadkoznyi**”.

În acest loc, *Septuaginta* diferă sensibil de majoritatea textelor consultate: Καὶ ἐξῆλθεν Ἰσαὰκ ἀδολεσχεῖσαι εἰς τὸ πεδίον τὸ πρὸς δείλης, „Et egressus est Isaac, exercei in campo ad vesperam”, în vreme ce, în *Vulgata* apare: „et egressus fuerat ad meditando in agro inclinata iam die”, de asemenea, în textele german, englez și B.Jer.: „Und er war ausgegangen, um zu beten (...)”, „and Isaac went out to meditate (...)”, „Or Isaac sortit pour se promener (...)”. Ebr. תַּחַשׁ era polisemantic, firește, dar, majoritatea comentatorilor atribuie formei sensul contextual ‘a medita’, ceea ce, în lumea indo-europeană, este potrivit a fi echivalat la nivel semantic prin ‘a se ruga’¹⁰. În acest caz, traducerea maghiară și, pe urma ei, cea românească, procedează invers decât în alte locuri, încercând să lămurească, dincolo de nivelul aparent și superficial, un loc mai greu accesibil și destul de important pentru corecta înțelegere a devenirii personajului biblic.

De asemenea: „Aceasta așa trecând, spuseră lu Iosif că tată-său *ară fi beteag*” (*Gen.*, 48, 1), urmează textul latin: „his ita transactis nuntiatum est Ioseph quod *aegrotaret* pater eius”, dar împrumutând și din cel maghiar: „Ennec vtanna meg mondac Iosephnec: Ime á te attyad beteg”, adică: ‘după aceasta îi spuseră lui Iosif: „Iată, tatăl tău <este> bolnav’.

În sfârșit, este de remarcat o situație în care autorul *Paliei de la Orăștie* glosează în text: „și *era venit au striin* în Gherar” (*Gen.*, 20, 1), pentru: „es iöueueny vala

⁸ Traducerea *Septuagintei* de către Aquila este caracterizată printr-o literalitate excesivă, interesul acestuia centrându-se pe forma textului (Vezi Al. Gafton, *După Luther*, Iași, 2005, p. 30).

⁹ Vezi Al. Gafton, *După Luther*, p. 26-32.

¹⁰ După moartea mamei sale, Isac este arătat aici ca întorcându-se dintr-o plimbare de seară, făcută la Puțul Revelației (Beer Lachai-Roi). Întrucât verbul aici utilizat poate avea și valoare ‘a jeli’, iar contextul situațional este potrivit pentru utilizarea acestui sens, și având în vedere că, câteva versete mai jos, ni se spune că, prin căsătoria cu Rebeca, Isac și-a mai domolit dorul de mamă, se pare că, în acest moment, Isac este arătat ca fiind într-o etapă de echilibrare după moartea mamei sale, depășind etapa jelitului, ajuns în cea de autocunoaștere prin meditație profundă, când accede la un nivel superior de contact cu Divinitatea. În acest fel, momentul venirii Rebecăi va coincide cu momentul în care Isac va fi purificat de suferința morții mamei sale, capabil să se înscrie pe orbita destinului unui urmaș al lui Avram.

Gerarba”, respectiv. „et peregrinatus est in Geraris”. Cazul este interesant deoarece, de fapt, *venit*, precum *striin*, trebuie să fie nume și nu verb, ceea ce, depășind aparența formală a grupului respectiv, face să nu mai fie vorba despre o construcție verbală din categoria aici discutată, ci despre un predicat nominal.

3.5. Această construcție poate apărea și în situații în care limba română ar fi cerut un verb pronominal. Astfel apar: „Când, amu, Iacov *era deșteptat* din somn zise” (*Gen.*, 28, 16), în textul maghiar: „mikor kedig Iacob *felserkent volna* álmabol monda”, în cel latin: „cumque *evigilasset* Iacob de somno ait”; „Când văzu Liia cum că *era stătută* de-a nașterea” (*Gen.*, 30, 9), în textul maghiar: „Mikor Lea lata, hogy *szünt volna* à szülestöl”, în textul latin: „parere desisset”. Alături de alte cauze (în special urmarea rigidă a topicii din versiunea tradusă - situație care, totuși, nu este caracteristică autorului PO), tendința de a calchia astfel de construcții poate genera mici distorsiuni ale textului: „După aceea Lot *era despărțit* de Avraam, zise Domnul lu Avraam” (*Gen.*, 13, 14), după: „Minekvanna Loth *elualt uolna* Abramtol, monda az WR ABRAMNAC”, în *Vulgata*: „dixitque Dominus ad Abram postquam *divisus est* Loth ab eo”. În acest caz, pe fondul voinței de a reproduce construcția din textul maghiar, apoi - considerând secvența ca ușor de tradus -, pe fondul încercării de a păstra topica maghiară, forma *minekvanna* nu este redată prin *după ce*, cum ar fi trebuit în acest caz, ceea ce conduce la o ușoară forțare a limbii române.

3.6. Cazurile de mai jos diferă sensibil de cele până acum prezentate, deoarece forme din textul maghiar și din cel latin, care, în mod obișnuit sunt echivalate prin forme românești compuse, sunt traduse prin forme simple. Apar astfel: „Și împlu Domnedzeu în a șaptea zi lucrul său ce **făcu**, și odihni în a șaptea dzi de toate lucrure ce *era făcut*. / Și blagoslovi a șapte dzi și sfinți ea, căce că în aceaia *era odihnit* de toate lucrurele sale, ce Domnedzeu rodi și **făcu**” (*Gen.*, 2, 2-3), unde se urmează atât *Vulgata*: „conplevitque Deus die septimo opus suum quod *fecerat* et requievit die septimo ab universo opere quod *patrarat* / et benedixit diei septimo et sanctificavit illum quia in ipso *cessaverat* ab omni opere suo quod creavit Deus ut *faceret*”, cât și versiunea maghiară, sensibil diferită pe alocuri de cea latină: „Es eképen vegezé el az Isten Hetedic Napon az ö Chinalmanyat, mellyet *chinal vala*, es meg nyuguuec a Hetedic Napon, minden ö chinalmanyatol, kit *chinal vala*. / Es meg álda az Isten a Hetedic Napot, es meg szentöle ötett: miert hogy eyen *nyugott vala* meg minden ö chinalmanyatol, mellyet terönte az Isten, es **chinala**”. Din cele patru forme subliniate în cele două versete, doar ultima poate fi considerată ca inspirând (sau chiar generând) ceea ce apare în textul românesc. Formele din textul latin, însă, deși pot fi redată în limba română prin forme simple (fapt care, după cum se va vedea mai jos, se petrece destul de des), au, în asemenea traduceri, corespondente compuse. Cu toate acestea, autorul PO preferă, aici, doar în două rânduri astfel de forme, în celelalte două cazuri traducând secvențele respective prin forme simple. Este o situație care va fi ilustrată în cele ce urmează și care caracterizează, în general, traducerile din spațiul transilvan.

Același amestec de forme apare și în: „Și când *ară fi deschizând* vădzu porobocul și, iaca, porobocelul *plângea*. Lăsă-i-se milă de el și dzise: «Dentre porobocii jidovilor iaste»” (*Ex.*, 2, 6), verset care urmează versiunii maghiare: „Es mikor *meg nytotta volna* lata à gyermetsket, es ime à gyermetske *sir vala*: könyerüle rayta es monda: à Sidoc gyermekec közzül valo”, și nu celei latine: „*aperiens* cernensque in ea parvulum *vagientem* miserta eius ait de infantibus Hebraeorum est”. Deși urmează textul

care prezintă o formă vizibil analitică (*sir vala*), textul românesc preferă imperfectul sintetic *plângea*. De asemenea, sub *Gen.*, 37, 2: „Când Iosif de doisprezece ani ară fi, oile *socotii* cu frații săi”, „Mikor Ioseph tizenhét esztendős volna, iuhokat *öriz vala* az ő battyaiual”.

Greșeala *doisprezece* pentru *șaptesprezece* (în *Vulgata* Iosif avea șaisprezece ani la acea vreme) arată că traducerea a urmat textul maghiar, fără consultarea unui alt text¹¹. În limba maghiară numeralul, *hét* ‘șapte’ (partea finală a numeralului din text) seamănă foarte mult cu un alt numeral care, în respectiva poziție, are forma *két* ‘doi’. Ἰωσήφ δὲ δέκα καὶ ἑπτὰ ἐτῶν ἦν ποιμαίνων τὰ πρόβατα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, „Joseph autem decem et septem annorum erat, pascens oves patris suis cum fratribus suis” (*Septuaginta*), „Joseph cum sedecim esset annorum pascebat gregem cum fratribus suis” (*Vulgata*).

3.7. Cele ce preced permit unele observații preliminare. În primul rând, privind la secvențele care conțin forme de tipul celor în discuție, se observă că textul maghiar prezintă două rânduri de astfel de forme (analitice): unele se creează cu ajutorul formei *vala* (cele ce exprimă un preterit), altele cu ajutorul formei *volna* (cele ce exprimă un perfect). Textul latin, la rândul său, poate prezenta - în funcție de anumite circumstanțe pe care respectivul context le are de exprimat - forme verbale de indicativ imperfect și perfect, de conjunctiv imperfect, participii, gerundive, construcții cu ablativul etc. Această complexitate reflectată de către textul latin se datorează, în special, la două caracteristici: a) o anumită independență pe care, datorită concepțiilor și cunoștințelor sale, autorul traducerii o manifestă față de textele pe care le are de tradus; b) tendința accentuată de a reflecta asupra rezultatului traducerii (asupra textului care, treptat, apare ca urmare a traducerii), dată de aceea că, la baza respectivei traducerii nu se află un singur text ci două sau mai multe. Probabil că acest element este mult mai important decât pare, având o pondere incalculabilă în travaliul actului de traducere, precum și în rezultatul final¹².

3.8. Corespondența aceasta, însă, nu este perfect reflectată de situațiile din textul românesc. De fapt, lipsa de consecvență a textului românesc se înscrie în cadrele mai sus schițate. Având ca model nu doar textul maghiar, ci și pe cel latin, de asemenea, urmând o anumită concepție care, așează destinatarul concret al textului într-o poziție

¹¹ Deși consultarea paralelă, de către autorul *Paliei de la Orăștie*, a celor două texte străine, maghiar și latin, poate fi considerată destul de regulată, există semne - destul de puține, însă -, care pot arăta că, foarte rar și pe porțiuni extrem de mici, traducătorul român - din diferite motive, probabil că uneori, considerând că scăderea dificultății textului îi poate permite o viteză mai mare - pare a se fixa doar pe una dintre cele două versiuni. Altfel, explicații pentru situațiile - iarăși, extrem de rare - precum cea de mai sus, ar fi greu de găsit (este, totodată, posibil ca, aflându-se între două soluții care se exclud reciproc, traducătorul să fie pus în situația de a da credit uneia dintre versiuni, neluând în seamă sau fiind nevoit să ignore ceea ce apare în cealaltă).

¹² Un traducător care are în față un singur text, sau care doar consultă sporadic unul sau chiar mai multe texte, nu numai că este stimulat doar într-o singură direcție: urmarea fidelă a textului de tradus așa cum este el, dar nici nu are cum să-și dezvolte spiritul critic necesar unei traducerii de calitate. Centrându-se pe singurul text pe care îl are și care, ca sursă unică, devine reper, traducătorul lipsit de perspectiva comparativă rămâne lipsit de numeroase elemente necesare actului traducerii. Celălalt traducător, deși riscă să problematizeze fiecare secvență a textului, observă mult mai lesne problemele textelor model, ale limbii în care traduce, precum și posibilitățile pe care care le dezvoltă textul care iese din mâinile sale, dar și posibilitățile sale de libertate față de forma textului de tradus.

centrală și care, totodată, se interesează de eficiența rezultatului traducerii din perspectiva sistemului limbii române, traducătorul *Paliei de la Orăștie* optează pentru o combinare a celor două modele, maghiar și latin, de unde un anumit amestec al formelor, care dă impresia de inconsecvență. Privind la situația din cele două texte străine, relativ la rezultatele care apar în textul românesc, se pot face constatări pline de semnificații pentru înțelegerea caracteristicilor acestei traduceri.

În cazuri precum: „Și Noe făcu tot ce **porânci** lui Domnul” (*Gen.*, 7, 5), dar: „Es Noe mind meg müeale aszt a mitt Isten *parancholt vala*” și: „fecit ergo Noe omnia quae *mandaverat* ei Dominus”; „făcură cum **porâncise** lor Domnul” (*Ex.*, 7, 10), dar: „es eképen chelekednec, mikepen az WR *meg hadta vala* önekic” și: „fecerunt sicut *praeceperat* ominus”; „Și Iosif pomeni de pre ceale vise carile **văzuse**” (*Gen.*, 42, 9), dar: „Es Ioseph meg emleközec az almakrol, melyeket ö felölec *latot volna*” și: „recordatusque somniorum quae aliquando *viderat*”, atât textul maghiar, cât și cel latin prezintă forme care, în mod curent, după cum s-a văzut mai sus, se redau în limba română prin forme compuse.

Exemple precum: „Lot, iară, **ședea** în poarta Sodomului” (*Gen.*, 19, 1), dar: „Loth kedig *ül vala* Sodomanac kapuyaba”, „*sedente* Loth in foribus civitatis”; „vadră **ducea** pre umăr” (*Gen.*, 24, 15), dar: „es egy vedret *viszen vala válan*”, „*habens* hydriam in scapula”; „Și când **rădică** ochii săi și *căută*, iaca, înaintea lui trei bărbați *stau*, și deaca *văzu* pre ei” (*Gen.*, 18, 2), dar: „Es mikor ö szömeit *felemelte volna* es *nezne*: Ime elötte harom firfiu *ál vala*. Es mikor öket *latta volna*”, „cumque *elevasset* oculos apparuerunt ei tres viri *stantes* propter eum quos *cum vidisset*”, ilustrează acele situații în care textul românesc prezintă imperfectul în forma sa simplă, textul maghiar prezintă forme compuse, în vreme ce textul latin nu poate fi socotit ca model pentru textul românesc.

Într-un caz precum cel de sub *Ex.*, 6, 2: „Și când *ară fi deșchizând* vădzu porobocul și, iaca, porobocelul **plângea**. Lăsa-i-se milă de el și dzise: «Dentre porobocii jidovilor iaste»”, alături de: „Es mikor *meg nytotta volna* lata à gyermetsket, es ime à gyermetske **sir vala**: *könyerüle rayta* es monda: à Sidoc gyermekec közzül valo”, unde textul maghiar este cel urmat, iar nu cel latin („*aperiens* cernensque in ea parvulum **vagientem** miserta eius ait de infantibus Hebraeorum est”), traducătorul PO combină cele două modalități de redare, analitică și sintetică.

În toate aceste situații, textul românesc pare a nu avea un model, traducătorul român preferând formele curente în limba română, deși, în situațiile cu care s-a exemplificat ceva mai sus, același traducător își urmează modelele culte. Fără a înlătura complet o astfel de posibilitate, având în vedere că, deși traducea într-o limbă prea puțin exersată în direcția cultă și pentru un cititor care, astfel, pe lângă feluritele dificultăți ale textului, nu avea nevoie de un surplus de dificultăți, dat de prezența unor structuri care nu-i erau familiare, privind la exemplele următoare se poate observa caracterul verosimil al unei alte posibilități. Situații precum: „iară Avraam încă înainte Domnului **sta**” (*Gen.*, 18, 22), dar: „Abraham kedig még az WR elött *ál vala*”, alături de: „Abraham vero adhuc **stabat** coram Domino”; „Și Domnul duse-se deaca **svârși** beseda cu Avraam” (*Gen.*, 18, 33), „Es az WR el mene minekutanna *eluegeszte volna* beszedet Abrahammal”, „abiit Dominus postquam **cessavit** loqui ad Abraham”; „că în Sodoma **lăcuia**, și numai câtu se duseră” (*Gen.*, 14, 12), dar: „Mert Sodomaba *lakic vala*, es menten menénc”, „qui **habitabat** in Sodomis”; „Și cel tinăr nu vru de să treacă acest

lucru, că vartos tare **îndrăgia** fata lui Iacov” (*Gen.*, 34, 19), dar: „Es az iffiu nē halaszta el eszt é dolgot, mert igen *szere*ti vala Iacobnac leanyat”, „nec distulit adulescens quin statim quod petebatur expleret **amabat** enim puellae valde”; „Când Iosif de doisprezece ani ară fi, oile **socotia** cu frații săi” (*Gen.*, 37, 2), dar: „Mikor Ioseph tizenhét esztendős volna, iuhokat *öriz* vala az ő battyaiual”, „Ioseph cum sedecim esset annorum **pasebat** gregem cum fratribus suis”, prezintă un text maghiar care folosește în mod consecvent structurile compuse, în vreme ce textul românesc, precum cel latin prezintă forme de imperfect sintetic. Ceea ce este cel mai demn de a fi remarcat în aceste exemple este faptul că, cu excepția primelor două cazuri, pentru care este greu de arătat care dintre cele două versiuni străine a servit drept model textului românesc, în celelalte, *Palia de la Orăștie* este, cu siguranță, edificată urmând textul maghiar.

Situația cea mai relevantă, în acest sens, se află la finalul seriei. Greșeala *doisprezece* pentru *șaptesprezece* (în *Vulgata* Iosif avea șaisprezece ani la acea vreme) nu apare decât în textul maghiar. În limba maghiară numeralul, *hét* ‘șapte’ (aflat în partea finală a numeralului compus din text), în această poziție, se deosebește doar printr-un singur sunet de numeralul pentru ‘doi’: *két*. Greșeala din textul românesc, așadar, întărește argumentul urmării, în acest loc, a textului maghiar de către cel românesc. Acest element se adaugă cu putere observației că segmentele în discuție, luate în integralitatea lor, nu pot fi puse pe seama textului latin, doar pe a celui maghiar.

3.9. Cele de mai sus arată că traducătorul român, consultând ambele texte model, a observat faptul că textul său poate conține, în pozițiile respective, o formă obișnuită de imperfect, precum textul latin, neexistând o constrângere în această direcție. Alături de această constatare, urmată de o acțiune în acest sens, prezența în *Palia de la Orăștie* și a celui alt tip de formă derivă dintr-un raționament mai complex. În primul rând, textele traduse din slavonă (sursă declarată a *Paliei de la Orăștie*, declarație fără vreun suport real), în spațiul românesc, prezintă această construcție ca pe o caracteristică marcatoare. Era, deci, necesar, ca traducătorul PO să-și legitimeze, și în acest fel, lucrarea. Fiind vorba despre o construcție provenind din limba de cultură în spațiul românesc, relativ curentă în vechile traduceri religioase, confirmată și de *Vulgata*, și de *Pentateuhul* lui Heltai, traducătorul român trebuia, încă o dată, să țină seama de această tradiție. Totodată, însă, felul în care se constituie PO arată un traducător dispus și competent în a reda structuri caracteristice textelor model, dar și capabil să promoveze structuri ale limbii române, chiar să creeze structuri în spiritul acestei limbi, uneori, ce-i drept, inspirându-se din textele model. În felul acesta, chiar într-o porțiune de text românesc care, nicicum, nu poate fi pusă pe seama influenței latine, PO nu conține nici măcar o singură formă de imperfect perifrastic, deși acestea abundă în textul maghiar, cel pe care se edifică respectivul verset: „Și tot însul, cine *rădica* argint și arame, *aducea* Domnului în dar. Și toți, la cine *se afla* lemn de setim, *ducea* pre slujba lu Domnedzeu, usebi-usebi pre toată lipsa” (*Ex.*, 35, 24), „Es minden, à ki ezüstet es értzet *emel vala fel*, az WRnac *hossa vala* aiandokba. Es minden, à kinél Setimfa *talaltatic vala*, *viszi vala* az Isten szolgalatyanac külemkülemb szükségére”, „argenti et aeris metalla obtulerunt Domino lignaque sethim in varios usus”.

3.10. Prezența construcțiilor *a fi* + *participiu*, în textul *Paliei de la Orăștie* constituie o marcă, nu atât a imitării unui model străin, cât a faptului că traducătorul (pe lângă o incontestabilă tendință de a nu sminti prea mult forma textului) este conștient de valoarea și semnificația acestora. Faptul că aceste construcții nu sînt prezente în toate

situațiile în care un model sau altul ar fi cerut-o (în special cel maghiar) semnifică, în primul rând, capacitatea traducătorului român de a lucra concomitent cu două modele, nu mereu aflate concordantă, extrăgând din fiecare elemente și sugestii în măsură să îmbogațească realmente rezultatul muncii sale. Indiferent de faptul că un anumit segment al textului românesc s-a putut edifica urmând exclusiv una dintre cele două surse, prin aceea că, în mod constant, avea loc o consultare paralelă a celor două surse străine - capacitatea de observare, de către traducătorul român, a corespondențelor dintre cele două texte neputând fi negată -, caracterul compilatoriu al textului *Paliei de la Orăștie* se arată a fi nu doar în afara oricărui dubiu, ci și preponderent. În aceste condiții, se certifică unele observații date și confirmate de analiza întregului text, dar valabile - cel puțin parțial - și pentru alte traduceri românești vechi. Traducătorul PO observa, în urma consultării paralele a celor două modele, caracteristicile de construcție ale acestora, dar și compatibilitatea acelor caracteristici cu cerințele sistemului limbii române, precum și cu posibilitățile cititorului de a pătrunde textul. Chiar dacă această grijă a traducătorului nu reușea mereu să rămână centrală și fundamental determinantă în deciziile sale, echivalările pe care traducătorul român le face - în destul de multe situații încât să putem considera că nu este vorba despre niște accidente - se arată a fi inspirate din astfel de experiențe. Procesul acesta se petrece indiferent de faptul că, uneori, versetul tradus pe urmele versiunii maghiare (ori latine) conține câte un element luat direct din textul latin (ori maghiar) sau modelat în chipul sugestiilor oferite de textul latin (ori maghiar). Înțelegem astfel că punerea la contribuție a celor două texte a fost - firește, în măsura capacităților respectivului traducător - totală, în fapt, foarte puține elemente ale celor două texte scăpând trierii și analizelor traducătorului român.

3.11. Situația vechii române literare, așa cum este aceasta reflectată la nivelul vechilor traduceri religioase, este descrisă de O. Densusianu în volumul al doilea al *Istoriei limbii române* într-un mod cu care suntem întru totul de acord. Având a face cu un aspect literar într-un stadiu care tocmai se constituia prin astfel de scrieri, cu scriptori, în majoritate, depășiți de cerințele unei astfel de întreprinderi, precum și cu presiuni puternice din partea limbilor de cultură, limba română a acelor texte prezintă destule carențe și neajunsuri¹³. Această etapă, însă, care se constituie într-una dintre caracteristicile definitorii al vechii române, nu este lipsită de situații care diferă sensibil de cele comune. Într-adevăr, există texte vechi care sunt întocmite de traducători și revizori înarmați cu un serios bagaj de cunoștințe, atenți la textul de tradus, la limbă română, la cititor și, mai ales, animați, pe cât este posibil, de dorința de a edifica, prin textul lor, un aspect literar românesc relativ bine încheiat. Privind la majoritatea traducerilor de texte slavonești ale secolului al XVI-lea - provenind de la niște traducători preocupați, parcă, doar de simpla încheiere a lucrului, atenți la forma textului și la felul în care textul slavon reușește să se reflecte în traducerea sa românească, aproape neglijenți față de receptor, de conținutul textului și față de cerințele elementare ale limbii române, textul *Paliei de la Orăștie* apare ca un important pas înainte, pe calea

¹³ Vezi Densusianu *Istoria*, II. Studiul aplicat al textelor vechi, din perspectivă diacronică prospectivă, ne-a condus la aceleași concluzii cu cele ale învățatului bucureștean, nuanțările și ajustările operate rămânând minore, în comparație cu complexitatea realității studiate, cu dificultatea de a surprinde un stadiu atât de polimorf, datorat unui conglomerat de cauze (vezi Al. Gafton, *Hipercorectitudinea*, în special p. 41-46, idem, *După Luther*, în special p. 47-64).

edificării aspectului literar al limbii române vechi. Depășind momentul imitației textelor străine, și - parțial - pe cel al însușirii și reproducerii modelului, autorii *Paliei de la Orăștie* intră în categoria, destul de subțire, a celor care sunt preocupați de felul în care arată textul lor, ca text redactat într-o limbă dotată cu un aspect literar, destinat unui receptor concret. Este de remarcat faptul că, nu peste multă vreme, autorii *Noului Testament de la Bălgard* se vor arăta animați de același tip de preocupare. Firește, această trăsătură nu este una definitorie, dar este mai mult decât prezentă, se poate spune că este preponderentă. Textul PO conține, și el, destule elemente care îl încadrează în rândul textelor secolului al XVI-lea. Destule probleme de traducere, începând cu greșelile - banale, sau generate de cauze întretesute - și încheind cu problemele insurmontabile ale unei limbi brudii, grevează acest text. Încă o dată, studiul traducerii PO, la nivel sintactic și lexical, este în măsură să evidențieze într-o proporție edificatoare strădaniile - reușite, nereușite, precum și absența acestor strădanii - ale traducătorilor români ai acestui text de a construi un text care să îndeplinească mai multe deziderate: inteligibilitate pentru cititor, fidelitate la nivel de conținut, compatibilitate cu structurile limbii române, dar și depășirea cerinței de adecvare a textului la modelul său străin, înglobarea acesteia într-o încercare superioară: aceea de a contribui la edificarea aspectului literar românesc¹⁴.

3.12. În cadrul acestui travaliu, situația construcțiilor până acum prezentate se arată a fi supusă nivelului de dezvoltare al compartimentului sintactic al limbii române vechi. Constrângerile literalismului își găsesc o supapă în posibilitățile unui sistem în care topica era destul de liberă, între formă și conținut neexistând mereu o relație foarte strictă. În plus, punând limba pe hîrtie, scrisul oferea posibilități nelimitate de punere în act a realizărilor concrete ale vorbirii și ale normei incipiente. Această concurență abia, va putea degaja, din întregul tumult, norme și principii de selecție, chiar dacă destul de slabe în secolul al XVI-lea și chiar în secolul următor, mai ales dacă privim la nivelul global al limbii române¹⁵. Alături de acestea, însă, trebuie avute în vedere și unele realități cât se poate de semnificative, caracteristice pentru cele două secole, în special pentru secolul al XVI-lea:

În primul rând, existența unei evidente lipse de uniformitate la nivelul limbii române, în general. Aceasta se poate lesne constata atât dacă privim la nivelul unei perioade, observate într-un anumit spațiu românesc, cât și dacă privim la nivel de ansamblu. Trăsătura se referă, mai cu seamă, la manifestarea cu putere a unor tendințe contrarii [tendința de a imita un model (CB), tendința de a urma graiul local, care ajunge la aceea de a produce o normă literară în concordanță cu acesta (CV, CS), tendința de a împrumuta elemente ale altor graiuri (NTB, PO), tendința de a produce un text inteligibil

¹⁴ Plecând de la încercarea noastră de a găsi o cale de a ne exprima cu maximă circumspecție asupra acestui deziderat al celor vechi, este de făcut o observație. Acolo unde se găsesc astfel de acte ce țin de un moment auroral, se poate ușor constata că o astfel de exprimare ponderată asupra lor se justifică doar din perspectiva actuală. În fapt, devenind conștienți de momentul la care ajuseseră, de posibilitățile pe care le aveau, acei bărbați se manifestă ca și cum s-ar fi dorit a fi creatori de limbă. Faptul acesta, și nu o părelnică modestie prudentă, constituie, realmente, un indice al perspectivei insuficiente pe care o aveau asupra modalităților complexe de constituire ale unei norme literare.

¹⁵ Vezi și două interesante studii avându-l ca autor pe D. Moldovanu: *Formațiile premorfologice din limba română veche*, în ALIL, t. XXVI (1977-1978), p. 45-68 și *Date noi privind coeziunea grupurilor morfosintactice în limba română veche*, în AUI, t. XXVIII-XXIX (1982-1983), p. 112-120.

(PO, NTB, VS), tendința de a produce o normă literară în concordanță cu un model cult de prestigiu (BB), tendința de a produce o normă literară, atât pe baza graiului local, cât și pe cea a unui model străin (VS, CP)]. Apoi, nu poate fi neglijată capacitatea (destul de ridicată în unele cazuri) pe care traducătorul o dezvoltă în direcția adoptării unui model pe care, apoi, să-l aplice în situații care i se par a fi similare cu cea în care a găsit modelul. Ceea ce, însă, este cât se poate de important, fiind necesar a se menționa, este faptul că respectivele construcții apar la fel de dizlocate, precum în română, și în limbile pe care aceasta și le ia drept model (slavona, sau maghiara, de pildă). Sub acest aspect, nu avem a face cu altceva decât cu o imitare obișnuită a unui model străin, așa cum se constată și în alte situații. În continuare, de cele mai multe ori, nu avem a face decât cu tendința de a produce forme marcate [+ cult], traducătorul, revizorul, cărturarul producând astfel de forme și în cazuri fără legătură cu precedentele, adică neconstrâns de vreun model, dar imitând unul deja deprins. Așadar, este vorba despre un proces de adoptare a unei modalități, a unui mijloc de exprimare, care, apoi, este reprodus independent de sursele și situațiile de proveniență ale respectivului model.

În al treilea rând, nu pot fi ignorate posibilitățile (destul de slab realizate, ce-i drept, dar nu complet nevalorificate) de a menține astfel de construcții din cauze de ordin stilistic. Dimpotrivă, arhaizându-se și fiind conotate - cel puțin într-o anumită măsură și la un anumit cerc de creatori și de utilizatori de texte - cu nuanța [+cult], eventual [+ bisericesc] astfel de expresii își găsesc, în astfel de texte, utilitatea și funcționalitatea, mai mult sau mai puțin potrivit fiind acest fapt, din perspectiva noastră, dar în mod adecvat, din perspectiva celor două categorii menționate.

În sfârșit, există destul de multe situații în care traducătorii de texte vechi arată că traduceau cuvinte, în înșiruirea lor din textul de tradus, faptul acesta reflectând fie o „tehnică de traducere” primitivă, fie un nivel. Acesta din urmă nu este nici pe departe cazul traducătorului *Paliei de la Orăștie*. Pentru acest traducător, construcțiile de mai sus sunt cunoscute, deși sunt semne clare că nu-i sunt prea familiare și, așadar, nu le preferă. Acesta pare a fi motivul pentru care, după reticențele începutului, urmează uzul, apoi abuzul, în cele din urmă abandonul. Gradația aceasta, observabilă la nivelul întregii traduceri, arată că, socotind-o prea puțin utilă limbii române, traducătorul, după ce a utilizat construcția (în mod interesat, căci avea de demonstrat unei părți a Bisericii că este adevărat ceea ce s-a scris în *Prefață*: traducerea urmează textul ebraic, pe cel grecesc și pe cel slavon, toate aceste texte, rețete pentru Biserica Ortodoxă, fiind din categoria celor care prezintă aceste construcții din abundență), ne dovedește că aceasta nu era indispensabilă limbii române. În plus, deși posibilitățile sintactice ale limbii române îi oferă libertăți, fiind vorba despre o construcție străină (și în limbi precum slavona, ori maghiara dizlocarea constituie o posibilitate pentru care autorii pot opta sau nu), cu anumite conotații, atunci când o folosește, autorul român preferă să o pună la lucru, pe cât posibil, în felul și în condițiile în care ea se manifestă în textul străin. Utilizarea unei astfel de construcții în textele românești este o problemă de opțiune, determinată de anumiți factori, dar care, așadar, nu au forța unui act coercitiv căruia traducătorul nu i se poate sustrage.

4. Modelul latin este urmat și în situații, în care avem a face cu forme reflexive și de reflexiv pasiv. Această caracteristică destul de pregnantă în arie transilvană poate ține și de condițiile în care limba română a evoluat aici. Aflându-se, în primul rând, pe teritoriul care, odinioară fusese cucerit de romani, și suferind, apoi, felurite tipuri de

influențe străine, dar nu la fel de presante și de constante precum românii de peste munți, zona a putut prezerva mai bine anumite trăsături pe care le-a moștenit din strat. De aceea, mai mult decât în alte zone care s-au aflat sub cucerire romană, elementul latin, devenit românesc, s-a fortificat aici. Tot la nivel popular, spre deosebire de ceea ce s-a petrecut în Moldova și Muntenia, influenței slave i-a urmat o alta, le fel de insistentă și de puternică: influența maghiară. La nivel cult, rolul pe care l-a avut slavona (eventual, greaca) în Moldova și în Muntenia, a fost aici jucat de maghiară și de latină¹⁶.

5. În sfârșit, un al treilea tip de construcții străine, caracteristic ebraice biblice, prezent atât în *Pentateuhul* lui Heltai, cât și în *Vulgata*, se ilustrează prin exemple precum: „mie fâgădaș fâgăduiși” (*Gen.*, 31, 13), „ennekem fogadast fogadal”, „votum vovisti mihi”; „Și Iacov fâgăduită fâgădui și zise” (*Gen.*, 28, 20), „Es Iacob fogadast fogada es monda”, „vovit etiam votus dicens” (*Vulgata*)¹⁷; „cu moarte veri muri” (*Gen.*, 2, 18), care nu poate urma magh.: „Halalnac Halalálual halsz”, ci: „morte morieris”¹⁸.

Abrevieri

BB = *Biblia* de la București, 1688.

CB = *Codicele Bratul*, ediție de text de Al. Gafton, Iași, 2003.

CP = *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. *IV. Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Brașov în anul 1563*, București, 1930.

CS = *Codex Sturdzanus*, Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chivu, București, 1993.

CV = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, 1981.

Ex. = Exodul.

FA = Faptele Apostolilor.

Gen. = Geneza.

NTB = *Noul Testament*, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 350 de ani cu binecuvântarea înalt prea sfințitului Andrei, arhiepiscopul Alba Iuliei, Alba Iulia, 1998.

PO = *Palia de la Orăștie 1582*, editie de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton și S. Guia, vol. I, Iași, 2005.

VS = Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, Iași, 1682-1686.

¹⁶ Această influență conjugată, prezentă într-un text precum NTB, care urmează *Paliei de la Orăștie* la nici șapte decenii (pentru care vezi *Biblia 1688*, II, p. LXXVI-LXXVII) se poate ilustra cu situații precum: „acolo se era pârțiți” (*Gen.*, 26, 20), „pro illo quoque rixati sunt”, „ott patuarkodtanac vala” și: „în temniță, în carea Iosif prins se ținea” (*Gen.*, 40, 3), alături de: „in carcerem (...) in quo erat vincitus et Ioseph” „à tömletzbe, melybe Ioseph fogua tartatic vala”.

¹⁷ În textul *Septuaginta*: Καὶ ἠὲξάτο Ἰακώβ εὐξήν, λέγων, „Et vovit Iacob votum, dicens”.

¹⁸ Vezi, însă și situațiile în care textul românesc este fidel celui maghiar, neurmînd *Vulgata*: „cu moartea morției veri muri” (*Gen.*, 20, 7), „halalnac halalalual halsz”, „morte morieris” și: „cu moartea morției va muri” (*Gen.*, 26, 11), „halalnac halalalual hallyon”, „morte morietur” (*Vulgata*), θανάτω ἐνοχοῦς ἔσται, „morte obnoxius erit” (*Septuaginta*), cazuri în care construcția intensivă, prin exagerare, devine un nonsens, apoi: „tot oarecine va face lucru sâmbăta, cu moarte să moară” (*Ex.*, 31, 15), „Minden valaki dolgot teszen szombaton, halálal hallyon”, „omnis qui fecerit opus in hac die morietur”. Pentru situația din NTB și din BB vezi *Biblia 1688*, I, p. XLII, XLVII, L-LI și II, p. LXXIV-LXXV.

The translation of *Palia de la Orăștie* reflected in Hebrew-origin constructions

The types of constructions analyzed in this study prove the existence of a literary contact between the Romanian, Hungarian and Latin languages. At the same time, it reveals that the translators of *Palia de la Orăștie* mastered the methods of rendering these types of constructions in Romanian.

The presence of Hebrew-origin constructions in the Romanian text may be due to two causes: either the faithful reproduction of the original text, or the use of an accustomed model, absent in situ in the source text. This oscillation is mainly caused by the Romanian linguistic norm, which was barely at the beginning. Its explanations may also reside in this type of constructions being inadequate to the Romanian language system. The production and occasional use of these constructions demonstrate the relation between the possibilities and the propensities of the Romanian language.

*Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
România*

